

**СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ДАЛЯ**

БИТАЄВ ВАЛЕРІЙ АНАТОЛІЙОВИЧ

УДК 18:165.742 (048)

ЕСТЕТИЧНЕ ВИХОВАННЯ І ГУМАНІЗАЦІЯ ОСОБИ

Спеціальність 09.00.08 – естетика

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора філософських наук

ЛУГАНСЬК – 2004

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Державній академії керівних кадрів культури і мистецтв

Офіційні опоненти:

доктор філософських наук, професор
ЛЕВЧУК Лариса Тимофіївна,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка, професор кафедри
етики, естетики та культурології

доктор філософських наук, професор
АФАНАСЬЄВ Юрій Львович,
Київський національний університет
культури і мистецтв, завідувач кафедри
гуманітарних дисциплін

доктор філософських наук, професор
ЛИЧКОВАХ Володимир Анатолійович,
Чернігівський державний педагогічний
університет, завідувач кафедра філософії та
культурології

Провідна установа:

Дрогобицький державний педагогічний
університет імені Івана Франка,
кафедра філософії,
Міністерство освіти і науки України,
м.Дрогобич

Захист відбудеться 27.05.2004 року о 11 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 29.051.05 при Східноукраїнському національному університеті ім.Даля (91034, м.Луганськ, кв.Молодіжний, 20а, конференцзал Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля)

З дисертацією можна ознайомитися в науковій бібліотеці Східноукраїнського національного університету ім.Даля (91034, м.Луганськ, кв.Молодіжний, 20а, бібліотека)

Автореферат розіслано 20.04.2004 р.

*Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради*

Ісаєв В.Д.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність та доцільність дослідження. Дисертаційна робота пов'язана з проблематикою, що традиційно була присутня у філософії та естетиці. Однак в умовах початку XXI століття вона набуває особливої значущості: динаміка культурно-історичних процесів, які переживає людство, актуалізує проблеми становлення і розвитку гуманістичного світоставлення, виховання, естетичного виховання, ролі мистецтва у виховному процесі. Ці проблеми, що широко представлені у теоретичному досвіді минулого, суперечливо репрезентовані у культурному бутті сьогодення. Поєднанням в дисертаційному дослідженні гуманізму, виховання, естетичного виховання як об'єктів найбільшої уваги не лише утверджується інтегративний підхід до проблеми та виявляється можлива органічна єдність зазначених компонентів, але й підкреслюється як перервність, так і цілісність історичного часу, своєрідна присутність минулого в сучасному та певний вплив минулого на характер сьогочасних гуманістичних та виховних пріоритетів.

Є, на думку дисертанта, і ще один аспект актуальності досліджуваної теми. Означені проблеми пов'язані зі змінами, що зазнає ситуація людини в світі, а саме – актуалізація загальнолюдського, наголошення на якому вносить нові аспекти у роль і значення суспільної цінності індивідуального існування. Загальнолюдське, універсалізація норм і принципів, якими керується людство будуючи своє майбутнє, підсилює відповідальність кожної конкретної особистості, особистісне начало у людському співтоваристві. Водночас, саме поняття “співтовариство” починає наповнюватися новим змістом, сприяє пошуку суспільних, моральних, психологічних регулятивів, прийнятних для всіх і для кожного. Тому останнє десятиліття XX і початок XXI ст. висунули нові завдання перед гуманітарними науками, перед системою виховання, яка повинна підготувати людину до активного життя і функціонування у принципово оновлених умовах. Зміни, що відбуваються в суспільстві, ставлять підвищені вимоги до кожної людини, яка стоїть перед необхідністю динамізувати стиль життя, переглядати чи змінювати життєві орієнтації, цінності, своє відношення до життя в цілому і до його окремих елементів, переосмислювати набутий раніше досвід і життєві установки. Можна стверджувати, що заявлена нами проблема дослідження не лише поєднує загальнолюдське і індивідуальне, але й допомагає співвіднести історичну традицію із сьогоденням, з реальною ситуацією конкретних десятиліть. На цьому шляху формується і

практичне значення дисертаційного дослідження, в межах якого особливої значущості набуває проблема виховання. Адже людина повинна бути вихована, так би мовити, взагалі, але й водночас виховання повинне “спрацювати” у конкретних, реальних умовах життя і діяльності людини. Чи співпадає “загальне” виховання з “реальним” його проявом у сучасних умовах? Яка система виховання, які її форми і методи діють в умовах становлення та утвердження української державності? Адже, свідомо зруйнувавши систему комуністичного виховання, яка діяла на теренах колишнього СРСР, відповідні наукові, державні і громадські інститути фактично не запропонували нової системи, не обґрунтували якоїсь послідовної тенденції.

Нині ми є свідками того, що громадська практика характеризується виникненням нових соціальних інститутів. Цей чинник докорінно змінює стосунки людини з оточуючим соціальним середовищем. Доцільно взяти до уваги, що в сучасних умовах людина не лише адаптується до нових форм і видів діяльності, нових професій, нових умов існування професійного колективу чи групи, але й до самої можливості постійних змін життєвих стереотипів. Відповідно, надмірно зростають вимоги до морально-психологічних можливостей і здібностей, до рівня вихованості особистості. В зв'язку з цим зміщуються наголоси актуальності проблеми дослідження виховання: від актуального в минулому питання “Як?”, “Яким шляхом?” до сьогодишнього – “Яка мета?”, “Яка наскрізна ідея цього виховання?”

Залишається не зовсім зрозумілим, чи потрібна сьогодні ця “наскрізна ідея” виховного процесу, чи все слід звести до виховання елементарних норм етикету, чисто зовнішнього пристосування людини, зокрема людини молодшої, до реальних умов існування.

Усвідомлюючи це, сучасна філософія акцентує значення морально-естетичної, психолого-педагогічної проблематики при теоретичній розробці широкого кола питань, зокрема естетичного виховання. Наголос на значенні підкреслених нами аспектів не применшує роль традиційної при вивченні проблем естетичного виховання сфери аналізу, а саме – художнього розвитку суспільства, рівня присутності мистецтва в процесі формування людини, рівня розвитку самого мистецтва та залучення художньої творчості в реальний процес життєдіяльності суспільства.

Таким чином, зазначена нами проблема актуальна з багатьох причин: вона поєднує історичний і сучасний стан певної проблематики, органічно представляє теоретичний і практичний аспекти виховного процесу, дає змогу відтворити історичну динаміку розвитку гуманізму і його значення в умовах функціонування сучасного суспільства.

Оскільки тема дисертації зачіпає декілька проблем, які, з одного боку, мають самодостатнє значення і виступають об'єктом теоретичної уваги, а з другого, – при концептуалізації проблеми виховання, можуть виступати як суміжні чи другорядні, підпорядковані вирішенню інших проблем – аналіз ступеню наукової розробки гуманістичної сутності виховання повинен враховувати цю специфіку. В контексті зазначеної позиції дисертант звертає увагу на ті концепції, які сформувалися в умовах ХХ ст. щодо історії становлення і розвитку гуманізму, проблем його історії та теорії, ролі в духовному житті доби Відродження, усвідомлюючи, що практично неможливо повністю реконструювати ту літературу, яка накопичувалася протягом значного історичного періоду. Аналогічне положення і з літературою, яка була присвячена проблемам виховання взагалі і естетичного виховання, зокрема. Якщо додати до цього, що є і було раніше досить прискіпливе теоретичне ставлення, скажімо, естетиків до низки таких проблем як специфіка естетичної свідомості, традиція та новаторство, співвідношення гуманітарних наук, то стане зрозумілим, що сучасний дослідник повинен відразу визнати строкатість, фрагментарність, які будуть супроводжувати усі спроби детальної реконструкції історії та теорії зазначених проблем. Розуміння цього вимагає систематизації шляхів підходу до визначеного кола питань і концептуалізування теоретикознавчих джерел відповідно до аргументації позиції здобувача, яка зорієнтована на виокремлення естетичного аспекту в усіх тих проблемах, що залучені до аналізу провідної теми дослідження.

Аналіз місця і ролі гуманізму в духовному житті доби Відродження спирається, передусім, на роботи видатних італійських гуманістів, які власне і визначили ренесансні процеси (А.Данте, Ф.Петрарка, Л.Альберті, П.делла Франческа, Л. да Вінчі, Дж.Вазарі, Л.Пачолі, А.Фіренцуолі та ін.). Позиція дисертанта щодо спадщини зазначених авторів співвідносилася з існуючими в науковій літературі концепціями, висновки яких або вимагають оновлення в зв'язку з новими дослідницькими матеріалами, або спонукають до полеміки. Слід підкреслити, що незважаючи на значні напрацювання, залишається чимало дискусійних питань стосовно гуманістичного руху, його долі в Італії та інших країнах Європи стосовно спадщини конкретних вчених, специфіки формування видової розгалуженості мистецтва та ін. Дисертант вбачав своє завдання не лише в авторській інтерпретації та оцінці вже зробленого, а, по-перше, у виявленні дискусійних питань, по-друге, у виокремленні естетичної проблематики і, по-третє, у

трансформації авторсь-кого бачення історії становлення і розвитку гуманістичних ідей у сферу виховання.

Джерелознавче підґрунтя дисертаційного дослідження формувалося з робіт тих авторів, котрі вивчали історико-філософські витoki гуманізму та власне філософію гуманістичного руху, які деякі фахівці ототожнюють з ідеологією. В контексті такого ототожнення гуманізм розглядається як ідеологія доби Відродження. Не поділяючи таку позицію, здобувач обґрунтовує гуманізм як складову частину духовного життя доби Відродження.

Дискусійним до сьогодні залишається і питання залучення філософсько-естетичної спадщини античності до формування теоретичної площини Відродження. Авторський підхід до вироблення власної точки зору стосовно зазначених проблем формувався на підґрунті робіт Л.Баткіна, Л.Брагіної, А.Горфункеля, М.Кагана, С.Лозинського, М.Овсяннікова, Л.Чіколіні, В.Шестакова, А.Штеклі, І.Ельфонда та ін. Ці науковці представляють російську науку, а отже, при деякій розбіжності щодо конкретних питань, усі вони мають спільні теоретико-методологічні витoki. Водночас слід розвести (і в дисертаційному дослідженні це послідовно зроблено) італійську і російську традиції осмислення доби Відродження. Елементи їх співпадання і розбіжностей відбиті в дисертації шляхом звернення до робіт, передусім, італійця Е.Гарена, а також точок зору П.Крістеллера (США), Г.Барона (Німеччина), Дж.Ліндсея (Англія), В.Татаркевича (Польща), Д.Золтаї (Угорщина) та ін.

Важливим компонентом у духовному житті Відродження виступала естетика – своєрідне підґрунтя художньо-стилістичних пошуків мистецтва. Наголошуючи на історичному значенні творчої спадщини А.Данте, Ф.Петрарки, Леонардо да Вінчі, Мікеланджело, Рафаеля, М.Сервантеса, П.Брейгеля, А.Дюрера, Караваджо та ін. дисертант відтворює естетико-мистецтвознавчу атмосферу конкретного історико-культурного періоду, залучаючи до аналізу роботи В.Бранського, А.Ефроса, О.Лосєва, М.Свідерської, М.Чавчавадзе та ін.

Зрозуміло, що тема дослідження вимагала широкого висвітлення проблем виховання. Для їх з'ясування дисертант використав теоретичні напрацювання таких відомих фахівців з історії та теорії виховання як Л.Зеленов, А.Єремєєв, М.Кіященко, О.Кривцун, М.Лейзеров, Н.Ревякіна, Л.Столович, О.Суслов, Е.Шикунова та ін.

Особлива увага здобувача була спрямована на вивчення досвіду українських вчених, які на межі ХХ-ХХІ ст. досить активно займаються проблемами Відродження. Праці українських фахівців відбивають, по-

перше, послідовне з'ясування специфіки української моделі ренесансного світоставлення (В.Єфіменко, Я.Ісаєвич, М.Кашуба, Н.Кривда, Л.Левчук, В.Нічик, Ю.Петров, М.Попович); по-друге, з'ясування взаємодії українського відродження з іншими культурними періодами та самобутності позаіталійських трансформацій гуманізму (Л.Довга, С.Кримський, Ю.Сабадаш); по-третє, поглиблене вивчення естетико-мистецтвознавчих процесів в італійському ренесансі та їх вплив на низку важливих естетичних проблем, зокрема, специфіку художньої творчості і статусу митця в добу Відродження, становлення видової специфіки мистецтва, вироблення понятійно-категоріального апарату дослідження гуманітарного циклу тощо (М.Кушнарьова, Г.Локарева, В.Панченко, В.Овсійчук, О.Оніщенко). Слід також підкреслити значення робіт відомого українського психолога В.Роменця, який дав розгорнутий аналіз стану психологічної науки доби Відродження, послідовно відтворивши найвизначніші мистецькі твори, процес створення яких позначений складними психологічними проявами у творчості їх авторів.

Аналізуючи гуманістичну спрямованість історії теорії виховання доби Відродження, виховання як важливої константи реалізації соціально-політичних процесів державотворення, специфіки естетичного виховання, автор залучив низку робіт, що тією чи іншою мірою сприяють з'ясуванню зазначених проблем. З широкого кола питань, задіяних в процесі дослідження, дисертантом залучені роботи Т.Аболіної, В.Андрущенка, А.Бичко, М.Бровка, О.Воєводіна, Т.Домбровської, А.Дорогої, А.Канарського, Д.Кучерюка, В.Личковаха, В.Мазепи, В.Малахова, Л.Мізіної, Н.Міропольської, О.Наконечної, В.Табачковського, Р.Шульги, І.Юдкіна-Рипуна та ін.

Відзначаючи досить вагомі здобутки сучасних гуманітарних наук щодо зазначених проблем, дисертант усвідомлює, що нові соціально-політичні та життєві умови, в яких здійснюється процес виховання взагалі і естетичне виховання, зокрема, вимагають не лише систематизації зробленого й відбору найпродуктивнішого з минулого досвіду, а й розробки нових ідей, форм і методів виховання, нових теоретичних підходів, а це, відповідно, викликає необхідність перегляду та оновлення понятійно-категоріального апарату, введення в ужиток практичної виховної роботи конкретних ідей, які поки що є лише теоретичним надбанням фахівців. Значних зусиль вимагає аналіз тих процесів, які відбуваються в сучасному українському мистецтві, адже виховання не може здійснюватися лише на зразках класичних надбань. Здебільше на формування духовного світу молодої людини впливає те, що має назву "поточний матеріал", який, як правило, вимагає селекції

через аналіз, критику, оцінку. У такому аспекті потужну роль починає відігравати естетико-мистецтвознавчий підхід.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконувалася в контексті інтегрованої програми наукових досліджень Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв.

Мета і завдання дослідження. Головною метою дисертаційного дослідження є обґрунтування ролі і значення естетичного виховання в логіці розвитку гуманістичного світоставлення.

Реалізація поставленої мети передбачає вирішення конкретних завдань:

- здійснити аналіз історії становлення та розвитку гуманістичного світосприймання;
- визначити проблему естетичного виховання в динаміці культурно-історичних процесів;
- розглянути гуманістичний рух як рух до досконалості;
- систематизувати теоретико-практичні спрямування естетичного виховання;
- обґрунтувати культуротворче значення руху “традиція → спадкоємність → новаторство → епігонство” та визначити причини кризи гуманістичного світосприймання в межах “радянської моделі” соціалізму;
- показати подолання суперечностей процесу естетичного виховання в русі від масової до естетичної свідомості;
- відтворити процес становлення і концептуалізації проблеми естетичної свідомості та аргументувати естетичні аспекти антропологічного підходу;
- дослідити вплив “пояснювальних” понять на проблему естетичного виховання та практику виховного процесу;
- аргументувати художню творчість і творчий процес як вияв виховного потенціалу мистецтва;
- визначити особу митця як носія виховної функції мистецтва;
- проаналізувати сучасне українське мистецтво в контексті гуманістичної концепції виховання.

Об'єктом дослідження є виховання в контексті гуманістичної традиції.

Предмет дослідження – естетичне виховання як важливий чинник гуманізації особи.

Теоретико-методологічна основа дисертаційної роботи визначена специфікою предмета дослідження і викладеним вище розумінням його завдань. Дисертація спирається на основні принципи історико-

естетичного аналізу: історизм, комплексність підходів, системну цілісність охоплення матеріалу, загальнонаукове поєднання історичного та логічного, сучасних форм інтерпретації філософських концепцій.

Методи дослідження зумовлені темою дисертації і ґрунтуються на принципі цілісного підходу при розгляді низки філософсько-естетичних, психологічних та мистецтвознавчих концепцій. Спираючись на комплекс теоретико-методологічних засад – узгодження філософських, естетичних, мистецтвознавчих, етико-психологічних підстав, типологізацію, біографізм – виховання взагалі і естетичне виховання зокрема розглянуті як важливі чинники формування духовної культури людини.

В дисертації наголошується, що приналежність виховання до інтегративних проблем передбачає необхідність залучення досвіду філософії, естетики, психології, мистецтвознавства, який здатний впливати на кінцевий результат естетичного виховання. Здобувач спрямував теоретико-методологічні засади на збереження паритету гуманітарних наук при дослідженні естетичного виховання, його ролі в гуманізації особи.

Наукова новизна дисертаційної роботи полягає в тому, що вперше в українській естетиці, спираючись на аналіз динаміки розвитку гуманістичного світосприймання, яке розглядається в єдності філософського, естетичного та мистецтвознавчого аспектів, визначається теоретико-практична спрямованість естетичного виховання як обов'язкового чинника гуманізації особи.

В процесі дослідження дисертант дійшов висновків, що мають *наукову новизну* і конкретизуються у наступних положеннях:

- здійснено аналіз становлення та розвитку гуманістичного світосприймання і показано, що гуманізм слід розглядати як транскультурне явище, що зумовило специфіку європейських культуротворчих пошуків і набуло загальнолюдської значущості;
- аргументовано пріоритет естетики у вивченні проблеми естетичного виховання як науки, що сприяє процесу формування чуттєвої культури людини;
- розглянуто динаміку руху проблеми естетичного виховання у контексті історії естетичної думки та виокремлено і прокоментовано найбільш визначні етапи її осмислення;
- показано входження у структуру естетичного виховання наріжних естетичних понять різних історичних періодів (калокагатія, краса, смак та ін.);
- проаналізовано процес становлення поняття “досконале”, що визначено як заключна ланка в русі понять “краса → прекрасне →

піднесене → ідеал (чуттєва краса і вічна краса)” та визначена логіка їх теоретичного обґрунтування в добу Відродження (Л.-Б.Альберті, П.делла Франческо, Л. да Вінчі, Л.Пачолі, А.Фіренцуолі);

– обґрунтовано актуальність проблеми “гуманізм – виховання – естетичне виховання” і наголошено на специфіці сучасного рівня соціального творення, відправною ідеєю аналізу якого є проблема традиції як людинотворчого чинника, в межах якого гуманізм і виховання діють в системі “традиція → спадкоємність → новаторство → епігонство”, а також показано, що криза гуманістичного світосприймання в межах “радянської моделі” соціалізму визначена не лише економічними причинами, а й традиціоналізмом мислення, подвійною мораллю, суцільною ідеологізацією сфер духовного життя, моно-методологією мистецтва та ін.;

– показано, що суперечності процесу естетичного виховання в межах масової свідомості призводять до гальмування активності і можливостей розвитку творчого потенціалу суб’єкта соціальної дії, і як наслідок цього – до декларативності і практичної неперспективності виховної системи. Вводячи поняття “людський розрив”, здобувачем обґрунтовуються причини руйнування (неможливості досягнення) гармонії: людина – суспільство, людина – природа, людина – творчість, людина – мистецтво та розглядаються найбільш перспективні шляхи подолання “людського розриву”;

– відтворено процес становлення і концептуалізації проблеми естетичної свідомості (80 – 90-ті роки ХХ століття) та, спираючись на потенціал антропологічного підходу, визначено сутність естетичного виховання в межах естетичної свідомості, цілісне формування якої виявляє рівень естетичної вихованості особи;

– досліджено вплив “пояснювальних понять” – смисл, цілісність, мораль-ність, чуттєвість, переживання – на проблему естетичного виховання та практику виховного процесу і показано, що залучення до традиційного понятійного апарату дослідження виховання “пояснювальних понять”, кількість яких може зростати стосовно тих, що запропоновані дисертантом, обумовлює більш цілісне і ґрунтовне виявлення можливостей виховного впливу на людину;

– розглянуто виховний потенціал мистецтва у процесі формування чуттєвої культури людини та показано необхідність включення у цей контекст основних складових естетичної свідомості;

– аргументовано необхідність залучення у структуру сучасної моделі естетичного виховання досвіду вітчизняної та зарубіжної педагогіки і мистецтвознавства.

Елементи наукової новизни містяться у розгляді конкретних теоретичних робіт і концепцій, які увійшли в ужиток в Україні на межі ХХ – ХХІ століть.

Теоретичне і практичне значення дисертації полягає в тому, що результати дослідження можуть бути корисними для подальшої розробки окремих проблем естетичної науки, зокрема специфіки чуттєвої культури людини, розвитку її творчих здібностей, завдяки засвоєнню гуманістичних надбань світової культури. Слід враховувати, що матеріал дисертаційного дослідження має риси методологічного інструментарію, який може бути застосований у мистецтвознавчих науках (літературознавство, театро-знавство, кінознавство, музикознавство). Приділяючи значну увагу практичним питанням удосконалення мистецької освіти в Україні, результати дослідження дають змогу переглянути окремі програми, курси лекцій, які є обов'язковими для вузів художньої орієнтації, та широко використовувати висновки роботи в культурно-просвітницькій діяльності.

Матеріал дисертації відкриває широкі можливості для створення навчального посібника з проблем естетичного виховання.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертаційної роботи обговорювалися на засіданнях кафедри теорії, історії та практики культури, а також були викладені у 35 наукових та науково-методичних працях, у тому числі: одноосібна монографія (12,08 др. арк.); 22 статті – у провідних наукових фахових виданнях; 4 статті – у наукових журналах та збірниках наукових праць; енциклопедія етнокультурознавства (у співавторстві); 7 статей – у збірниках матеріалів конференцій. Загальний обсяг особистого внеску – 39,78 др. арк.

Результати дисертаційної роботи оприлюднено на 13 наукових та науково-практичних конференціях:

- Всесоюзна науково-теоретична конференція “Естетика і мистецтво в контексті світової культури”. – Москва, 1989.
- Республіканська науково-практична конференція “Теоретичні і практичні аспекти комплексної програми розвитку української культури”. – Київ, 1990.
- Республіканська науково-теоретична конференція “Нова концепція та сучасні підходи в питаннях підготовки кадрів культури”. – Київ, 1991.
- Науково-практична конференція працівників культури України “Культура і національна свідомість: проблеми теорії та завдання практики”. – Київ, 1991.
- Всеукраїнська науково-практична конференція “Культура України: стан, проблеми, тенденції розвитку”. – Київ, 1996.

- Науково-теоретична конференція “Культуротворчі трансформації мистецької освіти та актуальні питання творчої діяльності музиканта в сучасній Україні”. – Київ-Одеса, 1998.
- Міжнародна науково-практична конференція “Туризм на порозі ХХІ століття: освіта, культура, екологія”. – Київ, 1999.
- Науково-практична конференція “Українська культура і мистецтво у сучасному державотворчому процесі: стан, проблеми, перспективи”. – Київ, 1999.
- Всеукраїнська науково-практична конференція “Професійна мистецька освіта: діалог традицій та інновацій”. – Київ, 2000.
- Науково-практична конференція “Молодь у сучасному світі: морально-естетичні та культурологічні виміри”. – Київ, 2001.
- Міжнародна наукова конференція “Міфологічний простір і час у сучасній культурі”. – Київ, 2003.
- Міжнародна наукова конференція “Творчість у контексті розвитку людини”. – Київ, 2003.
- Міжнародна науково-практична конференція “Українознавство в розбудові громадянського суспільства в Україні”. – Київ, 2003.

Кандидатська дисертація захищена у 1979 році. Матеріали кандидатської дисертації у тексті докторської дисертації не використано.

Структура дисертації визначається її завданнями та логікою викладу матеріалу. Робота складається з вступу, 7 розділів (15 підрозділів), висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел з 358 найменувань (з них 6 – іноземними мовами). Повний обсяг дисертації – 399 сторінок (369 сторінок – основна частина). Робота містить 1 таблицю.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У *вступі* обґрунтовано актуальність та доцільність дослідження, визначено його об’єкт, предмет, мету, проаналізовано стан розробки проблеми, визначено методологічні принципи аналізу, завдання та структуру дослідження, розкрито наукову новизну, теоретичне і практичне значення, сформульовано основні положення, що виносяться на захист, висновки про апробацію роботи.

У *першому розділі* – “Досвід опрацювання проблеми гуманістичної сутності виховання: естетичний аспект” – визначається необхідність історико-естетичного дослідження проблеми гуманістичної сутності виховання. Розділ має теоретико-методологічне спрямування, яке

утверджує необхідність органічної взаємодії цілого й конкретного в цілісному і взаємопов'язаному світі та вимагає нових підходів до розуміння людини, її потреб й обов'язків, свободи й відповідальності. Підкреслюється, що оволодіння культурою минулого – складний та суперечливий процес: кожне покоління включається в безперервний рух створення матеріальних і духовних цінностей, передусім у контексті як сприймання, так і критичної переробки культурних здобутків. Внаслідок цього актуалізується необхідність аналізу проблеми традицій, спадкоємності та новаторства, співвідношення національного та загальнолюдського, взаємозв'язок і взаємодія різних типів духовності, роль і значення персоналій, виявлення творчого потенціалу яких можливо завдяки біографічному методу, активно залученому в процесі здійснення даного дисертаційного дослідження.

Інтерес до біографічного методу, пов'язаний з тим, що визначення ролі кожної персоналії для реконструкції доби Відродження – періоду становлення гуманістичного світоставлення – вимагає детального опису “історії” кожної особистості, а також виявлення міжособистісних зв'язків (“вчитель – учень”), які для зазначеного періоду мали принципове значення. Специфіка ж біографічного методу дозволяє побачити певні соціокультурні зв'язки, мотиви поведінки, стимули творчості очима конкретної людини. Коли ж поняття “конкретна людина” деталізується через постаті видатних вчених (Л.Валла, К.Салютатті, Х.Вівес, Е.Роттердамський, У.Шекспір, А.Дюрер, М.Сервантес), то такі джерела, як біографічні факти, мемуари, щоденники, листування дозволяють сфокусувати увагу дослідника на унікальних аспектах історії життя окремої людини і людської спільноти як такої.

Дисертант показує, що історичні надбання дають змогу досліджувати феномен гуманізації особи в процесі естетичного виховання у різних аспектах, творчо використовуючи філософські, морально-психологічні, педагогічні, мистецтвознавчі науки, формуючи у дослідженні широкий гуманітарний простір. Проблема впливу естетичного виховання на процес гуманізації особи розглядається із урахуванням динаміки культурно-історичних процесів, логіки збагачення об'єму знань щодо природи гуманізму, специфіки виховання, функціональності мистецтва та ін.

У *другому розділі* – “Естетичне виховання як теоретична проблема”, – який складається з трьох підрозділів, відтворюються і аналізуються моделі естетичного виховання від доби античності до ХХ століття.

У *підрозділі 2.1.* – “Модель естетичного виховання: доба античності”, – спираючись на принцип міжнауковості, аргументовано

пріоритет естетичної науки, що завдяки розвитку чуттєвої культури людини має значний виховний потенціал, виявлення якого сягає ще доби стародавньої Греції і визначено триєдиним принципом, на якому ґрунтувався феномен античної пандеї: просвіта, культура, виховання. Дисертант поглиблює існуюче в науці ставлення до естетики античності за рахунок інтерпретації понять “гра” (Піфагор), “канон” (Поліклет), “задоволення від споглядання неприємного” (Сократ, Ксенофонт), “мімесіс”, “калокагатія” (Арістотель) та ін. і показує їх роль в естетичному вихованні та в залученні до його реалізації можливостей конкретних видів мистецтва, передусім – музики і поезії. Спираючись на платонівське розуміння динаміки руху: божественне начало – митець (поет) – рапсод – глядач, показана суперечливість позиції античних філософів щодо сприймання творчості митця та процесу формування у людини ціннісних орієнтацій. Важливим для розуміння процесу становлення проблеми естетичного виховання є і запропонований Платоном розподіл конкретних видів мистецтва через їх відповідність певним суспільним прошаркам.

Значне місце відведено аналізу анонімного літературного пам’ятника “Золоті вірші” та “Еннеади” Плотіна. Розглядаючи “Золоті вірші” як зразок етико-естетичної космології, показана, з одного боку, позитивна виховна роль основних моральних орієнтацій людини (“підготовленість”, “очищення”, “довершеність”), а з другого, – хибність проповіді аскетизму, який, за висловленнями О.Лосева, є свідченням “філософсько-естетичного кута, до якого потрапив весь ранній еллінізм”.

Своєрідну функцію “пластичного мосту” між добою античності і наступними періодами в історії естетики виконали “Еннеади” Плотіна, автор яких цінуючи мистецтво не дуже високо, все ж визнавав його значення для формування й виокремлення поняття “краса” – чинника виховного процесу. Виховну функцію, за Плотінім, має і видова специфіка мистецтв, які він поділяє на *наслідувальні* (живопис, скульптура, танці, міміка), *виробничі* (архітектура, агрикультура, медицина, військова справа, політика) і, так зване, *інтелігентне мистецтво* – музика. Дисертант показує, що плотінівське прагнення пов’язати проблему видів мистецтва з естетичним вихованням було передбаченням того теоретичного шляху, який повною мірою може реалізуватися лише в сучасних умовах.

У *підрозділі 2.2.* – “Модель естетичного виховання: від середньовіччя до Нового часу”, – аналізуючи специфіку еволюції проблеми естетичного виховання показано, що тільки в добу середньовіччя відновлюється антична традиція (Платон) дотримання

відповідності видів мистецтва певним суспільним прошаркам. Водночас досить яскраво виявляє себе принцип універсалізму середньовічної традиції естетичного виховання, який допомагав подолати очевидний дуалізм догматизму і психологізму в мистецтві цієї доби. Універсалізм дозволив зорієнтувати естетику на з'ясування природи краси (Альгазена, Вітелло) та продовження розробки проблеми видів мистецтва, які у цей період представлені як “вільні” і “механічні”. Виховний процес виявляється теоретиками і в естетико-художніх можливостях “вільних” (музика) та “механічних” (живопис) мистецтв. При цьому значення музики, яка “студіювалася” у середньовічних школах, оцінюється значно вище, ніж можливості живопису, який вважався гірше навіть за поезію, “гірше через те, що, по-перше, – не такий корисний морально, а, по-друге, – не сягає речей духовних і божистих” (В.Татаркевич).

Своєрідна реабілітація живопису відбудеться у добу Відродження, завдяки Леонардо да Вінчі, і водночас значно розшириться використання мистецтва в естетичному вихованні. Дисертант виявляє ті суперечності і недоліки, які існують у сучасній історико-естетичній літературі щодо оцінок концепції естетичного виховання Ф.Сіднея, який наполягав на єдності естетичного і педагогічного параметрів, а аргументація його концепції виховного потенціалу поезії як потужного чинника розвитку уяви і удосконалення естетичного смаку визначила теоретичні орієнтири англійського просвітництва.

Окрема увага у дисертації приділяється постаті італійського поета Дж.Маріно і ролі його трактату “Слово про музику” в становленні ідей естетичного виховання раннього бароко: архітектура, поезія і музика репрезентують біблійну модель світобудови, яка ототожнена з хоровою капелюю, а диригент виконує функції Бога. Широке залучення різних видів мистецтва зберігає в умовах бароко орієнтацію на чуттєвість як важливий компонент естетичного виховання. Ця орієнтація зазнає змін в умовах класицизму, коли розумове начало стає пріоритетним. Наслідком цього є синонімізація понять “виховання” і “сприйняття”, а це закономірно активізувало інтерес до категорії “гармонія”. Здобувач виявляє специфіку поглядів Декарта, Буало, Корнеля щодо пріоритету розуму в сфері мистецтва і виховання. Особливої уваги заслуговує позиція Корнеля, побудована на принципі “подвійної полеміки” з Декартом і Буало, з одного боку та з Аристотелем – з іншого. Наголошуючи на значенні співпереживання, Корнель підкреслює почуттєве начало і виховну значущість катарсичної реакції.

Значно поглибити уявлення про розуміння естетичного виховання в добу Просвітництва дозволяє розгляд концепції І.Зульцера, який шукав

шляхи перетину естетичного і національного виховання, спираючись на підґрунтя взаємодії добра, істини й краси.

Намаганням розширити понятійний апарат дослідження виховання просякнутий інтерес теоретиків Просвітництва до поняття “грація”, яке намагаються інтегрувати з поняттями “краса” і “смак”, а також виокремлення поняття “досвід”, яке повинно концептуалізувати виховання (Дж.Локк). Низку важливих аспектів щодо проблеми естетичного виховання піднімає Д.Юм. Відштовхуючись від визнання значення поняття “смак”, Юм підкреслює роль мистецтва у вихованні людини, особливо якщо існує поєднуюча ланка – критик. Саме він сприятиме здійсненню “інтелектуальної диференціації” глядача чи читача шляхом адаптації складних творів мистецтва.

Проблема естетичного виховання стає наріжною в роботах французьких естетиків, передусім, Д.Дідро, який намагається трансформувати виховання як теоретичну проблему у практичну площину.

У підрозділі 2.3. – “Модель естетичного виховання: кінець XVIII – XX ст.” – аналізуються ті корективи, які цей історичний період вніс в дослідження проблеми естетичного виховання.

Особливу увагу дисертант приділяє позиції І.Канта і поділяє точку зору тих дослідників, які вважають необхідним переведення кантівської моделі доцільності у площину естетичного сприйняття, а отже, певною мірою, і виховання. Виховний потенціал має і поняття “смак”, адже Кант фактично робить смак зв’язуючою ланкою між почуттєвим началом і розумом, а отже завдяки йому і відбувається виховний процес. Відпрацювання філософом логіки процесуального руху: почуттєве начало – смак – розумове начало, здобуває подальшої теоретичної аргументації, адже Кант ускладнює розроблений ним ланцюг, ставлячи перед чуттєвим чинником поняття “професійна освіта” у межах витончених мистецтв. Дисертант підкреслює, що, згідно Канту, витончені мистецтва – це середовище реалізації генія, і складний рух виховного процесу так чи інакше використовує ці факти. Підкреслимо, що для витончених мистецтв існує лише “манера”, а не засіб навчання, який залишається за “майстром”. Саме дотримання “загальнопрофесійних” настанов відкривають шлях у почуттєву сферу.

Аналіз концепції Гегеля засвідчує, що питання виховання і естетичного виховання розчинилися у контексті більш широкій проблематики: динаміка історичних стадій мистецтва, ідеал, прекрасне та ін. Найбільш виразно естетичне виховання виокремлюється при обґрунтуванні Гегелем вимог до постаті вченого-мистецтвознавця, але

його спрямування дії естетичного виховання на індивіда високого інтелектуального рівня зумовлює створення штучної і однобічної ситуації.

Високої оцінки заслуговує внесок Ф.Шіллера у розробку широкого кола питань щодо специфіки естетичного виховання. Проголошуючи себе наступником кантівської естетики, Шіллер водночас спрямовує увагу на взаємодію естетики, етики і політики. Своєрідним лейтмотивом усіх розміркувань теоретика є твердження, що для вирішення політичної проблеми “слід рухатися шляхом естетики, оскільки шлях до свободи веде тільки через красу”. Предметом особливої уваги Шіллера стає диференційний підхід до митця, діяльність якого це, передусім, “насильство над матеріалом”, і митця-педагога, який бачить в людині “як свій матеріал, так і своє завдання”. Загалом, проблеми естетичного виховання Шіллер виводить на рівень державної політики.

Дисертант зазначає, що подальші періоди – друга половина XIX – початок XX ст. – “розмивають” проблему естетичного виховання як самоцінну та самодостатню. Певні спроби її актуалізації були відповіддю на авангардистські пошуки європейського мистецтва і, зокрема, на концепцію “дегуманізації мистецтва” Ортеги-і-Гассета.

У *третьому розділі* – “Становлення і розвиток гуманістичного світосприймання: історія і теорія проблеми”, - який складається з трьох підрозділів, визначається роль гуманізму в культуротворчих процесах Західної Європи.

У *підрозділі 3.1.* – “Гуманізм в духовному житті доби Відродження” – визначається позиція дисертанта щодо досвіду теоретичного опрацювання проблем гуманізму, який накопичувався протягом значного періоду. Розгляд гуманізму в духовному житті доби Відродження показав, що динаміка вивчення гуманістичного світосприймання йшла від перших життєписів видатних митців і вчених, передусім Італії, через відповідну дослідницьку роботу в інших країнах до концептуалізації конкретних проблем, співставлення точок зору, обґрунтування специфіки прояву ренесансного гуманізму в умовах конкретних національних культур. Здобувач широко використовує принцип персоніфікації становлення гуманізму, вважаючи, що саме він дасть більш переконливе уявлення про процеси, які аналізуються. Відтворюючи роль Данте в становленні гуманістичної традиції доби Відродження, зосереджено увагу на розгляді ним “обов’язку + свободи”, як шляху визначення моральної суті людини, на визнанні самоцінності земного життя, на прихильності до традицій античності.

В дисертації аналізується позиція Петрарки, який заклав підвалини нового світобачення з новою системою культурних цінностей та ввів в ужиток поняття “humanitatis” – гуманітарні науки. Здобувачем показано суперечливість його позиції: підтримка гуманітарного знання деформувала ставлення до природничих наук, зокрема медицини, яка, лікуючи тіло, принижує душу. Виховання душі і є, на думку Петрарки, прерогативою гуманітарних наук, які повинні активно використовуватися при виявленні митця. Водночас, в умовах Європи XIV ст. особливої сили набуває ідея Петрарки про виховання мистецтвом.

Запропоновані Петраркою підходи до втілення гуманістичного світосприймання в європейську культуру отримали подальший розвиток у Салютаті, який, наголосивши на морально-психологічній проблематиці, виокремив ренесансний антропоцентризм як необхідну ланку на шляху до нового світорозуміння, до нової філософії. Показано, що думки про діяльного, активного сучасника своєї доби пронизують роздуми Салютаті та стають основою його морального ідеалу. Поступово вченими виокремлюється поняття “воля”, яке набуває особливого значення у Бруні – найбільш визнаного учня Салютаті і засновника “громадянського” напрямку в італійському гуманізмі. Бруні використовує принципи громадянської етики Арістотеля, його політичні теорії, віддає шану античності і вводить в широкий ужиток спадщину Платона, Арістотеля, Ціцерона.

Здобувачем зазначено, що досягти справжньої олюдненості людини в добу Відродження італійцям допомогла позиція Валли, який “звільнив мораль, політику, право від ілюзій середньовічного світоспоглядання”. Дисертантом проаналізована позиція італійських дослідників спадщини Валли (А.Паолі, Ф.Габбото, Л.Бароцці) і поділяється думка, що він вів боротьбу за повне виправдання світського життя у всіх його сферах і у всіх його проявах. Особливе значення надається трактату “Про насолоду” як зразок боротьби зі всіма формами аскетизму. Побудований на принципі діалогу стоїка, епікурейця та християнина, трактат дозволив значно розширити понятійно-категоріальний апарат. Поняття “гедонізм”, “благо”, “чуттєвість”, “користь”, “краса”, “воля” набувають повноцінного теоретичного значення, а розміркування Валли трансформуються у чіткі, вивірені положення, які переважно мають етико-психологічну спрямованість.

Зазначено, що гуманістичні традиції перших італійських гуманістів знайшли своє плідне продовження в інших країнах: Голландія (Е.Роттердамський), Англія (Т.Мор). У гуманістичному русі взяли участь

і збагатили зміст поняття “гуманізм” митці країн, які репрезентували різні види мистецтва і різні естетико-художні засади культури.

У підрозділі 3.2. – “Гуманістичний рух як рух до досконалості” – показано, що при дослідженні проблем естетичного виховання, місця й ролі гуманістичної спрямованості виховного процесу у реалізації руху до досконалості, його аналіз має самоцінне значення. Доба Відродження інтуїтивно наближалася до злиття гуманізації суспільно-політичного життя тієї чи іншої країни і гуманістичної художньої культури з її серцевиною – професійним мистецтвом, до злиття хоча б на рівні постановки проблеми гуманізму в філософії, естетиці, етиці, мистецтвознавстві, у практичній діяльності видатних митців зазначеного періоду.

Визначаючи гуманістичний рух як рух до досконалості, дисертант зв’язує проблему ідеалу – найбільшого теоретичного надбання Високого Відродження – з естетичними поглядами гуманістів, адже естетика цієї доби наснажувалася загальною орієнтацією періоду, що досліджується: захоплення людиною, утвердження реальності і цінності навколишнього світу, намагання досягти гармонію тілесного й духовного. Саме в умовах Відродження утвердилася справедливність динамічного перетворення: “краса → прекрасне → піднесене → ідеал”, яке вже почала накреслювати естетика античності. Усі естетичні спрямування доби Відродження найповніше виявилися в мистецтві, кожний твір якого наче реалізував естетико-гуманістичну мрію.

Позиція здобувача щодо оцінки гуманістичного руху як руху до досконалості обґрунтована в полеміці з концепціями І.Бартенева, В.Бранського, А.Ефроса, Д.Пивоварова, В.Роменця, І.Сікорського, Н.Ястребової і спирається на виокремлення таких засадничих чинників, як “експеримент”, “процес експериментування” (Леонардо да Вінчі), “гармонія”, “пропорція”, “фігура-багатогранник” (Лука Пачолі), “краса”, “прототип” (А.Фіренцуолі). У дисертації проводиться думка про теоретико-практичний паритет, що домінував у естетичних принципах зазначеного періоду, і підкреслюється внесок конкретних митців в утвердження гуманістичного світоставлення (П. делла Франческо, Мікеланджело, Караваджо та ін.).

Показово, що визначення гуманістичного руху як руху до досконалості не є лише гаслом, а відбиває дійсний пошук теоретиків і практиків доби Відродження у кожному конкретному виді мистецтва досить швидко опанувати нові сходинки, а тенденція до естетичного узагальнення дозволяє вводити нові напрацювання в практику підготовки митців і теоретиків наступних поколінь. Водночас, дисертант не ідеалізує

ситуацію, адже з об'єктивних причин доба Відродження досить швидко себе вичерпує, а для такої країни як Німеччина потужний натиск релігійної реформації зумовлює кризу ренесансних ідеалів. Нерівномірність соціально-політичного й економічного розвитку країн Європи, хоча і опосередковано, але дає право говорити про особливу роль Італії в пошуках нової системи цінностей та в спробах їх утвердження.

У підрозділі 3.3. – “Виховання в контексті гуманістичної проблематики” – стверджується, що свідоме намагання гуманістів принаймні теоретично обґрунтувати ідею досконалої людини та досконалого суспільства показують, що в контексті гуманістичної проблематики не могли не сформуватися питання виховання як частини педагогічних поглядів.

Своєрідний злет педагогічної думки припадає на кінець XIV – початок XV ст. і зумовлений як і в багатьох інших аспектах гуманістичного руху впливом античності. Дисертант виокремлює значення “Трактату про шляхетні вдачі і вільні науки” П.Варджеріо, як приклад ґрунтовного поєднання громадянського виховання із широким залученням моральнісної проблематики, що позначився на роботі славетних гуманістичних шкіл Гуаріно да Верона та Вітторіно да Фельтре. Аналіз їх виховної системи підкреслює значення людської чуттєвості, розвиток якої повинен спиратися на музику, та виявлення виховного потенціалу сучасного, а не лише класичного, мистецтва. Наголос на чиннику сучасності, на думку Г. да Верони, давав можливість спілкуватися з реальним митцем, а не лише з його твором.

Залучити до виховання в умовах Відродження досвід античності (Плутарх, Платон) намагався Альберті, пропонуючи розглядати людину як частину космічного простору. Виховання, на його думку, це “найкраща спадщина”, передана батьками власним дітям. Альберті підкреслює роль “добровільної згоди” між вчителем і учнем в процесі виховання і постійно звертається до морально-естетичного аспекту виховного процесу. Саме Альберті виокремив значення фізичного виховання дитини, яке пізніше буде підтримане іншими теоретиками.

Певне оновлення традицій виховного процесу зустрічається у П.Помпонаці, який, хоча і поєднував релігійний підхід до виховання з морально-етичним, але, водночас, наполягав на можливості позарелігійного обґрунтування моральних цінностей. Свобода мислення П.Помпонаці виразно виявляється в порівняльному аналізі позицій Аверресса і Арістотеля, в постановці проблеми смерті і безсмертя душі, у відстоюванні філософської істини. Ідеї теоретика значно розширили

межі гуманістичного світоставлення. Фактично паралельно з Помпонацці працює Піко делла Мірандола – автор “Промови про гідність людини”, яку можна назвати маніфестом Високого Відродження. Мірандола значно активніше наголошує на праві людини самій вибирати життєвий шлях, на праві на самовизначення. Як і інші гуманісти, він шукає шлях гармонізації тіла і душі та залучає мистецтво в процес опанування людиною суті буття. Він широко оперує поняттям “вільні мистецтва”, вважаючи, що виховний потенціал міститься передусім в мистецьких містеріях: їх катарсична сила долучає людину до реальної краси, стимулює моральнісність, нівелює недоліки.

Значна увага приділена здобувачем розгляду традицій німецького Відродження, зокрема ідеям естетичного виховання А.Дюрера, який перебував під значним впливом італійських гуманістів. Водночас, працюючи в умовах панування готики, Дюрер наголошує на значенні канону, намагається досягти систематичності в мистецтві, звужує роль фантазії та уяви в творчості. Повнота творчої свободи митця, його відродженські гуманістичні орієнтири виявляються, передусім, в низці створених ним автопортретів.

В роботі показана роль іспанських гуманістів (Х.-Л.Вівес, Х.Уарте) щодо проблеми естетичного виховання, зокрема причини їх негативного ставлення до феномена “мистецька школа”. Водночас високо оцінюються опрацювання ідеї потреби (Вівес), яка “будить розум”, “пришпорює його”, та критика примусового характеру обрання людиною майбутнього фаху (Уарте).

Дисертантом розглянуто специфіку розвитку гуманістичного світоставлення в Україні – український ренесансний гуманізм, який виявив свої потужні творчі можливості протягом XV-XVII ст. Показано динаміку гуманістичних ідей, своєрідність їх втілення в українській гуманітаристиці від Ю.Дрогобича (Котермака) до Мелентія Смотрицького та Касіяна Саковича. Завершенням ренесансних процесів в Україні виступає доба бароко, естетико-мистецтвознавчі процеси якої найактивніше розробляються в сучасному українознавстві.

У четвертому розділі – “Гуманізм виховання і виховання гуманізму в динаміці культурно-історичних процесів”, - який складається з трьох підрозділів, зосереджено увагу на ролі культурних традицій у процесі виховання.

У підрозділі 4.1. – “Культурна традиція як людинотворчий чинник” – зазначено, що кожний історичний етап людської цивілізації висуває свою мету і завдання, вимагаючи розробки відповідних шляхів їх реалізації. Водночас, цивілізація “напрацьовує” такі цінності, які повинні мати

наскрізну дію, не згинаючись під тиском конкретно-історичних обставин. До надбань такого рівня віднесено гуманістичне світосприймання, шлях до якого проходить через певну систему виховання, адекватну меті – гуманізації людини. Дисертант підкреслює, що між утилітарним буттям і духовністю знаходиться відносно самостійний феномен людської чуттєвості, який, на відміну від абстракцій духу, предметно, матеріально втілюється в різноманітні форми естетичного буття людини як у мистецтві, так і у позахудожніх формах (спілкування, самодіяльність, самотворення). З іншого боку, гуманізація виступає явищем однопорядковим щодо естетичного виховання – процесу формування людської чуттєвості і цілісності людської особистості. Отже, шлях до гуманізму пролягає через культуру, а ще конкретніше – через естетичне виховання як виховання універсального світоставлення людини, що поєднує в собі і художнє, і моральне, являючи, таким чином, єдність істини, блага і краси людського буття.

Виокремлюючи гуманізм і виховання як пріоритетні поняття дослідження, дисертант розуміє небезпеку стереотипів, які щодо цих понять нашаровувалися десятиліттями. І сьогодні спостерігається ситуація, коли виховні засоби, роздрібнені по різних партіях, “плюралістично” тиражують старі форми: національне, трудове, військово-патріотичне виховання. При цьому під старі норми часто-густо механічно підставляються нові чи псевдонові терміни і поняття: національний менталітет, самостійність, незалежність, національна гвардія, козак, гетьман, козацтво та ін. На думку дисертанта, проблема “гуманізм – виховання” набуває особливого значення і стає дійсно актуальною через урахування специфіки сучасного рівня соціального творення, а пріоритетною виступає проблема традицій як людинотворчого чинника. Відтворивши історію теоретичного опрацювання традиції (Е.Баллер, В.Власова, В.Грінін, Н.Денисюк, А.Дорога, А.Ладигіна, В.Малінін, Е.Маркар’ян, І.Суханов та ін.), дисертант вважає, що сучасний рівень теоретичного осмислення традиції повинен спиратися на зв’язок: традиція → спадкоємність → новаторство → епігонство. Розкриваючи специфіку зазначеного процесу, особливу увагу приділено критиці певних крайнощів щодо ставлення суспільного суб’єкта до традиції: консервування традиції, перетворення її на “музейний експонат” або бездумна відмова від неї, як від чогось назавжди віджилого. Показано, що традиція, хоча і накопичує соціальний досвід, але може бути гнучкою. Вона розвивається, але, водночас, виконує стабілізуючу функцію. Традиція, яка взагалі діалектично суперечлива, має і елемент критики, і елемент оновлення. При цьому

відсутність оновлення означає культурну стагнацію: традиція може існувати без оновлень, але не навпаки. Кожна традиція є колишнім оновленням, а кожне оновлення є потенційно майбутньою традицією.

Значна увага в дисертації приділена українській літературній традиції (М.Гоголь, Т.Шевченко, І.Франко, О.Кобилянська, Л.Українка) як такій, що має потужний виховний потенціал, і специфічно трансформується в умовах незалежної України, де свідомо проголошено принцип поліметодологічності. Широкий доступ до архівних матеріалів, широке використання дослідницького потенціалу біографічного та порівняльного методів аналізу зумовив появу новаторських робіт Т.Бовсунівської, Л.Довгої, М.Поповича. Водночас, пошуки О.Бузини, Т.Гундорової, О.Забужко та ін. спонукають до дискусій. Руйнування традиції не веде до оновлення, а стає самоціллю і значною мірою має полемічний характер.

У *підрозділі 4.2.* – “Гуманізм виховання в системі: традиція → спадкоємність → новаторство → епігонство” – приділено особливу увагу руху виокремлених у назві підрозділу понять.

Дисертант підкреслює неоднозначність поняття “традиція”, а також існування досить складних суміжних понять – наступність, консервативність, канон, звичай, норма, – через взаємодію з якими розкривається об’єм і значення традиції як трансісторичного феномена. У розгляді проблеми традиції здобувач спирається на аналітичний огляд існуючої літератури, виокремлюючи ті роботи, в яких співвідносяться гуманізм і традиція і, зокрема, виявляється традиція становлення і трансформації гуманізму як ідеології, гуманізму як світоставлення, гуманізму як цінності, гуманізму як творчості. Важливо, що сьогодні ці складні проблеми розглядаються в контексті тих історичних надбань, які мали і мають певний теоретичний потенціал (К.Маркс, Л.Фейєрбах, С.К’еркегор). Спираючись на значення традиції і суперечливість її трансформації через спадкоємність до новаторства, в дисертації розглядається як обмеженість “релігійного”, “класового” чи “абстрактного” гуманізму, так і помилковість їх штучної реабілітації. Показано, що ідеєю, яка може бути прийнятною і сприяти консолідації суспільства в умовах сучасної України є поняття “гуманізм”. У зв’язку з цим, особливу увагу приділено роботам українських філософів та естетиків (М.Колесниченко, С.Кримський, Б.Новіков, О.Оніщенко, М.Савчин), які виявляють специфіку прояву спадкоємності і новаторства з урахуванням феноменів історичної та соціальної пам’яті. При цьому, на противагу вибірковості історичної пам’яті підкреслюється значення соціальної, яка поєднує два типи спрямованості: алоцентричну

(гуманістичну) і егоцентричну. Відповідно до двох типів соціальної пам'яті можна визначити і два типи людей, перший з яких – гуманістичний – визначає людину зі здатністю пам'ятати свої обов'язки, завдання, самозобов'язання, обіцянки, людські взаємини, добро, інтереси інших людей, свої провини, невиконані завдання та ін. Здобувач підкреслює, що практика демократизації суспільства, масовий процес індивідуалізації особи, реальний вихід особистості на рівень індивідуальності вимагають нового бачення смисложиттєвих вимірів людського існування, природи людини, її біологічних, соціальних і особистісних параметрів.

У підрозділі 4.3. – “Криза гуманістичного світосприймання в межах “радянської” моделі соціалізму”, – здійснивши розгляд низки марксистських робіт і найбільш показових прикладів їх інтерпретації, аргументуються причини розриву між теоретичною платформою (марксизм) і практикою її втілення. Це здійснено, зокрема, на прикладі аналізу ставлення до концепцій “гуманного соціалізму”, “пролетарського гуманізму” та “гуманістичних принципів соціалістичного творення”. У тісному взаємозв'язку з різними модифікаціями абстрактно-гуманістичних ідей знаходилася і “моралізуюча критика” існуючого, яка може виступати першопоштовхом нового гуманізму – гуманізму належного. Народження моралізуючої критики свідчить про вичерпаність стабілізуючих структур існуючого ладу: економічних, соціальних, культурних, про необхідність їх революційного подолання. Гуманістичні принципи існуючого за такої ситуації ладу перетворюються на антигуманістичні, оскільки гальмують подальший розвиток суспільства і людини. Вони повинні поступитися місцем новим принципам, що їх висуває нова прогресивна суспільна сила .

Більш того, саме мораль як безпосередня і реальна сфера суспільності людського життя є найближчим, першим чинником усвідомлення масовою свідомістю нежиттєздатності існуючого саме в моральних термінах – несправедливості й невідповідності його природі людини. Ідеал належного теж виходить у масову свідомість через мораль і конструюється в моральних поняттях блага і справедливості. Засоби подолання існуючого й утвердження належного лишаються тільки засобами, мета завжди знаходиться на терені блага – моралі й визначається актуальним конкретно-історичним його розумінням. Особлива увага в дисертації приділена періоду так званої “перебудови”.

Зазначимо, що розпочата у середині 80-х років перебудова не мала достатньої теоретичної та соціально-психологічної підготовки, обґрунтовної концепції, чітких орієнтирів і детально розроблених шляхів

руху від безсумнівної тези “так жити не можна” до утвердження життєвих умов, гідних людини. Така ситуація не могла не породити (і породила) подальше стрімке поглиблення економічної кризи, невиразність і суперечливість політичних процесів аж до паралічу влади, а також розмитість і непослідовність самої ідеології перебудови і, відповідно, її практики. Разом з тим, перебудова викликала активність громадських рухів, дала вихід розбудженій людській думці, відкрила простір для всебічного осмислення нашого минулого, сучасного й майбутнього як з позиції фахівців, так і пересічної особистості. У цьому контексті стала виразною ситуація “застою”, який виявився сприятливим для повільного розмноження найпотворніших форм деградації суспільства, девальвації його моральних норм та ідейних цінностей, поступового сповзання до розкладу і кризи. Цими ж рисами позначене і мистецтво “застою”, яке в період перебудови трансформувалося у пропаганду насильства, еротики та руйнування гуманістичних, загальнолюдських цінностей, духовності та моральності. Усе це робилося під гаслом “свободи творчості” і, власне, руйнувало засади гуманістичного виховання і світоставлення.

Аналізуючи специфіку виховних процесів в умовах “розвинутого соціалізму”, “застою” та “перебудови”, дисертант визначає причини кризи гуманістичного світосприймання в межах “радянської” моделі соціалізму (розрив між теорією і практикою, подвійна мораль, формалізація процесу виховання, монометодологічність мистецтва та ін.).

У *п'ятому розділі* – “Від масової до естетичної свідомості: подолання суперечностей процесу естетичного виховання”, – який складається з трьох підрозділів, аналізується специфіка масової свідомості, становлення та концептуалізація як проблеми естетичної свідомості, так і її прояву в контексті антропологічного підходу.

У *підрозділі 5.1.* – “Масова свідомість: пошуки людини” – показано, що гуманізація виховного процесу вимагає розуміння того, що в межах масової свідомості проблему людини можна визначити лише на рівні “пошуку людини”, а гуманізація суспільства починається від гуманізації, олюднення, виховання конкретної людини. Оцінюючи як суперечливу тезу про людину як міру всіх речей, здобувач показує, що людина повинна бути мірою для самої людини і за всіх часів потребує такої міри: у міфологічній, релігійній, науковій формі чи у формі або концепції людини.

Особливу увагу приділено розкриттю процесу формування так званої “масовидної людини”, що відчуває себе тільки частиною маси, яка потребує керівництва. Вона підсвідомо ухиляється від самостійних

вчинків і рішень, від самовідповідальності і навіть від осмислення суті й змісту запропонованих “авторитетом” дій. Така людина є об’єктом маніпулювання й не претендує на статус особистості. Войовнича “анти-особистість” – характерна риса “масовидної людини”, що за умов соціалістичного перетворення суспільства обертає її на суб’єкта й захисника “казармового комунізму”.

Завдання розробки й якнайширшої пропаганди моделей людини було покладено на мистецтво соціалістичного реалізму. У своїх вимогах до мистецтва авторитарний режим і заангажована теорія (філософія, естетика, мистецтвознавство) ставили на перше місце спотворене щодо реального стану зображення дійсності та граничної абсолютизації принципу тенденційності, класовості, партійності. Ангажоване масове мистецтво неспроможне було виробити й укорінити в масовій свідомості адекватну модель людини, свідомої вимог часу, вимог самостійності й відповідальності, співвіднесеної з нормами істинно людського. Масове мистецтво скомпрометувало себе і це значною мірою зумовило нинішню ситуацію в художній культурі.

Підкреслюється, що в процесі соціалізації, тобто оволодіння індивідом сукупності людських якостей, самопобудови самого себе, відбувається орієнтація на наявну в суспільстві й суспільством санкціоновану модель людини, виражену в різноманітних формах – художній, науковій, філософській. Формуючи власну “Я-концепцію”, індивід так чи інакше кладе в її основу саме уявлення про “Я” взагалі, про людину як таку. Дисертант поділяє твердження С.Рубінштейна, що всі світоглядні питання, відповідь на які визначає, як людині жити і в чому шукати сенс життя, попри всю їх невичерпну різноманітність, сходяться, в кінцевому підсумку, в одній точці, в одному питанні – про природу людини (що є людина) і її місце в світі.

У *підрозділі 5.2.* – “Становлення і концептуалізація проблеми естетичної свідомості” – показано динаміку теоретичного осмислення естетичної свідомості від 60 – 70-х років ХХ ст. до сьогодення.

Дисертант відтворює поступове нашарування аспектів підходу до змісту естетичної свідомості від праць М.Гальперина, С.Гольдентрихта (70-ті роки) до робіт М.Кагана, Г.Апресяна, Л.Кунчевої, В.Самохвалової (80-ті роки).

Показано, що на першому етапі розробки проблеми вчені прагнуть вирізнити специфіку естетичної свідомості як однієї з форм суспільної свідомості та виявити її внутрішню складність. При цьому ніхто не намагається чітко визначити дефініцію “естетична свідомість” і лише приблизно уявляє її специфіку. Дослідники наголошують на

психологічному підході до зазначеної проблеми, фактично, обминаючи філософсько-естетичний аналіз.

У подальшому науковці починають приділяти значну увагу аналізу естетичної чуттєвості, смаків, ідеалів, цінностей тощо. Творчо-пошуковий характер мало визначення естетичної свідомості в контексті ідеї “універсальності”, адже естетична свідомість відображає “весь чуттєво-сприймаючий світ, але в тій мірі, в якій він може сприйматися в аспекті прекрасного, потворного та ін.” (Г.Апресян).

Особлива увага приділена аналізу концепцій українських естетиків (Т.Домбровської, В.Панченко, О.Наконечної), які не лише продовжили закладені традиції дослідження естетичної свідомості, а й внесли чимало принципово нового, особливо щодо її елементів та органічного зв'язку з концепцією естетичного, поданої в роботах В.Іванова, А.Канарського, О.Фортової.

Запропонована здобувачем реконструкція проблеми естетичної свідомості дає право говорити про теоретичну значимість цього феномена, про доцільність використання його в процесі дослідження естетичного виховання, яке можливе, передусім, при розвиненому естетичному почутті. Останнє ж є фундаментом для формування смаку, ціннісних орієнтирів, для усвідомлення естетичних ідеалів. Крім того, дисертант визнає нереалізованість потенціалу проблеми естетичної свідомості і пропонує співвіднести її з антропологічним підходом.

У *підрозділі 5.3.* – “Естетична свідомість у контексті антропологічного підходу” – до розгляду проблеми естетичної свідомості застосовано антропологічний підхід як бачення “від людини”, її сутнісних родових вимірів. Адже пізнавальна, художня, предметно-перетворююча діяльність опосередкована, передусім, мірою виявлення родової людської сутності, людяності людини.

В *підрозділі* аналізується специфіка “антропологічного принципу” в історії філософії (Гасманн, Ж.-Ж.Руссо, Монтеск'є, Спіноза, Дідро, Гольбах), де антропологічний принцип використовувався як засіб утвердження науки, як аргумент у доведенні розуму – невід'ємної частини людської природи. Антропологічні ознаки слугували засобом доведення “природної” рівності людей, тобто заперечували ідеї приниження й гноблення людської гідності. Подальший процес утвердження антропологічних ідей пов'язаний з іменами М.Чернишевського, П.Юркевича, А.Бергсона, О.Шпенглера. В дисертації аргументуються причини критики антропологічних ідей в марксистській методології. Особлива увага приділена позиції сучасних українських філософів (І.Бойченко, Б.Головко, Д.Скальська, В.Табачковський), які,

значною мірою відштовхуючись від ідей М.Шелера, приєднуються до концепції нової людини, що “вільна від навколишнього світу” і “відкрита світу”.

Дисертантом виокремлені найпоказовіші зрізи ідей Е.Ротхакера, Г.Гадамера, О.-Ф.Больнова, М.Ландмана, які дають поштовх для плідного використання конкретних ідей – генеалогія людської свідомості, співвіднесення “досвіду” з “життєвим досвідом”, питання міри та співмірності людини, формування нових цінностей, підсилення ролі індивіда як “опоновувача традиції” і ворога її “сліпого наслідування” – в процесі естетичного виховання. Водночас в дисертації розкривається хибність позиції Лапужа, Гобіно, Аммона, Гальтона, Юнга, Хутона, Кіплінга, Томе, які з кінця XIX ст. насаджували та відстоювали досить однотипні, антигуманістичні ідеї щодо ролі расових ознак і породжували морально-психологічну настороженість конкретних теоретиків стосовно антропологічних ідей.

Спираючись на антропологічний підхід, який дозволяє наголосити на “людському” насиченні проблеми естетичної свідомості, дисертант, передусім, намагається уникнути чисто емоційної фіксації ролі й значення людини, “олюдненості” діяльності, а “переводить” аналіз у процес розробки системи понять, спираючись на які можна було б повноцінно розкрити внутрішній зміст естетичної свідомості, окреслити її реальну специфічність.

У шостому розділі – “Естетичне виховання та система “пояснювальних понять”: а) смисл; б) цілісність; в) моральність; г) чуттєвість; д) переживання” – обґрунтовується доцільність розгляду естетичного виховання в системі виокремлених “пояснювальних понять” і підкреслюється, що їх кількість і сутність може збагачуватися. Для дисертанта важливим є сам факт прийняття визначення “пояснювальні поняття” та розуміння принципу їх функціонування стосовно процесу естетичного виховання. Зазначений підхід було запозичено з концепції В.Татаркевича, що зумовила написання його принципового естетичного дослідження “Історія шести понять”.

Введення системи “пояснювальних понять” дозволяє розглядати їх як засіб подолання декларативності та формалізму тих компонентів естетичного виховання, які найчастіше використовувалися у процесі формування особистості. Здобувач наголошує, що кожний компонент повинен нести смислове навантаження і усвідомлюватися об’єктом виховання, що дозволить сформувати певну цілісність, яка відтворює цілісність естетичної природи світу. У підрозділі розкрито роль і значення заявлених в роботі “пояснювальних понять”.

Дисертантом обґрунтовується первинне місце поняття “*смысл*” у понятійній структурі естетичного виховання, оскільки воно є співпричетністю предмета людині і належить до категорії полісемантичних, що перетворює предмет на цінність, а отже є таким, що відповідає певній людській потребі. Смысл як чуттєва співпричетність предмета людині, як стан, що передує оцінці, відкриває чимало суміжних зрізів, кожний з яких може тією чи іншою мірою впливати на процес естетичного виховання: чуттєвість, оцінка, потреба, духовність, становлення та ін.

Наступним “пояснювальним поняттям”, зміст якого творчо розкривається в процесі естетичного виховання, є “*цілісність*”, що передбачає трансформацію його загальнотеоретичних засад у процесі розгляду кожного конкретного індивіда та системи людського цілого. У даному контексті цілісність інтерпретується як співвідношення одиничного (суб’єкта) й цілого (суспільства), межу якої покладає сам суб’єкт вирізняючи себе як активно діючу істоту із складу наявного буття. Значення феномена цілісності найповніше виявляється у контексті конкретної проблеми, зокрема твору мистецтва. Цей висновок дисертант аргументує, посилаючись на низку сучасних теоретичних концепцій і власні міркування з цього приводу. Отже, цілісне відтворення художнього життя суспільства відповідно дозволяє формувати цілісну програму естетичного виховання.

Наступним у структурі “пояснювальних понять” виступає “*моральність*”, що також впливає на розкриття внутрішнього змісту естетичної свідомості та засобів естетичного виховання. У дисертації підкреслюється, що включення морально-етичної проблематики у відповідний контекст зумовлює ситуацію “за” і “проти”. Позитивним моментом слід вважати традицію взаємодії етичного і естетичного, тоді як негативним – існування вакууму, що виник після скасування ідеї комуністичної моралі, і поки що не заповнений “світською” концепцією моральності. Звертаючись до позиції провідних українських філософів другої половини ХХ ст., дисертант підкреслює що моральність людини не може бути зумовлена тільки знанням моральних принципів і норм, етичних нормативів, а виявляється через здатність до співпереживання, через досвід переживання, емпатію. Таким чином моральність ґрунтується на людській суттєвості, що є формою існування естетичного. В моральному естетичне співпадає з гуманістичним і через нього визначає міру людяності самої людини, її світоставлення і реальної життєдіяльності. Дисертант розглядає історичний досвід аналізу взаємозв’язку морального (добра) і естетичного (краса), виокремлюючи

його засадниче поняття “калокагатія”, що набуває особливого значення в контексті гуманістичного світосприйняття і, спираючись на яке, можна результативно впливати на виховний процес.

“Пояснювальне поняття” “*чуттєвість*” виступає водночас основою самосвідомості людини й мотивації її вчинків, визнається найближчим виявленням суб’єктивної “самості” й родової людської тотальності. Чуттєвість як форма духовної активності ґрунтується на переживанні єдності зі світом і його осмисленні, виступає основою ставлення людини до світу, прийняття або неприйняття тих чи інших його складових. Чуттєвість формується завдяки переживанням і існує як почуття, що є компонентом естетичної свідомості, духовним аналогом цілісності буття, цілісною формою його усвідомлення, освоєння й привласнення як предмета. Оцінюючи специфіку чуттєвості в логіці становлення естетичної свідомості, дисертант стверджує, що почуття не відображає, а осмислює предмет, охоплює його людську значимість, проникає в сутність не як у безвідносну об’єктивність, а як у співвіднесеність, співмірність сутності людини.

Заключну функцію у структурі “пояснювальних понять” естетичного виховання виконує “*переживання*”, що забезпечує суцільність людського буття в єдності зовнішніх і внутрішніх виявів, речової і духовної діяльності, відношень і ставлень, знань і оцінок. Переживання – основа людської суб’єктивності й самосвідомості. Досвід переживання власного буття й буття іншого забезпечує можливість “вживання” в іншого, переживання його буття як власного. Якщо поняття цілісності виконує, насамперед, методологічну функцію щодо поглиблення уявлень про специфіку антропологічного підходу у вивченні естетичної свідомості, то поняття переживання, занурюючи нас у сферу досвіду, почуттів, спонукально-мотиваційних рухів свідомості, несе більш практичне навантаження. Виховний потенціал переживання пов’язаний здебільшого з психологічним аспектом, що зумовлює інтеграцію на філософсько-естетичному і психологічному рівнях, завдяки чому відтворюється особистий смисл подій, які відбуваються, усвідомлений вибір можливих мотивів і регуляція поведінки особи. Отже, переживання пов’язане з вихованням своєю подвійною спрямованістю, яке здійснюється через культуру переживання і її естетизацію

У *сьомому розділі* – “Виховний потенціал мистецтва”, – який складається з трьох підрозділів, здійснено аналіз наріжних принципів естетичного виховання засобами мистецтва.

У *підрозділі 7.1.* – “Складові естетичної свідомості і естетичне виховання: теоретико-практичний паритет” – показано можливості

трансформації “класичної” проблематики естетики, зокрема – структури естетичної свідомості – у контекст проблеми виховання засобами мистецтва. Виховний потенціал мистецтва зумовлений тим, що мистецтво відтворює світ у його смисложиттєвих вимірах, світ як цінність і світ цінностей, виступаючи, таким чином, формою акумуляції досвіду, його самовизначенням. Це здійснюється у художньому образі, аналіз якого є однією з пріоритетних проблем естетичної науки, що у свою чергу може бути трансформована у структуру естетичного виховання. Відпрацювання художнього образу у відповідному контексті відкриває можливість виходу у площину похідних проблем, що пов’язані як з формотворчими (художність, художнє), так і змістовними характеристиками мистецтва (гуманізм, антигуманізм).

Обраний орієнтир дослідження відкриває можливість зробити наголос, що формування самосвідомості людини, її здатності до самовизначення стимулюються розвитком естетичної свідомості та чуттєвості, які є наріжними чинниками у процесі естетичного виховання. Дисертантом підкреслюється, що проблема естетичної свідомості посіла важливе місце у контексті естетики радянського періоду і як така, і як рефлексія дискусії співвідношення категорій “естетичне” – “художнє”. Такий підхід дозволив проаналізувати напрями радянської моделі інтерпретації “естетичної свідомості” – “художньої свідомості”, низки споріднених проблем – “естетична діяльність” – “художня діяльність”, “естетична потреба” – “художня потреба” та висловити власні спостереження щодо “змістового наповнення” категорій “естетичне” – “художнє” та їх похідних.

Аналізуючи модель естетичної свідомості у контексті проблеми естетичного виховання, дисертант наголошує, що кожний з її елементів міг би стати предметом окремого дослідження задля подальшої цілісної реконструкції динаміки руху: естетичне почуття – естетичний смак – естетичний ідеал, який здатний активізувати процес естетичного виховання. На загальнотеоретичному рівні проблема естетичної свідомості розглянута в окремому розділі дисертаційного дослідження, тому у даному разі увага зосереджена на тих її складових, що дозволяють здійснити безпосередній вихід у сферу мистецтва – естетичному почутті та естетичному ідеалі.

Розглядаючи проблему естетичного почуття, здобувач виокремлює значення емоційного чинника, який в різні історичні періоди ставав предметом ґрунтовного наукового осмислення (І.Кант, Л.Виготський та ін.), і конкретизує власні теоретичні міркування, апелюючи до прикладів з мистецької практики.

Важливе місце у структурі естетичного виховання посідає проблема естетичного ідеалу, інтерес до якої останнім часом в естетичній теорії було нівельовано. Дисертант підкреслює, що в сучасних умовах осмислення естетичного ідеалу набуває особливої актуальності, яка пов'язана зі специфічними орієнтирами сучасного мистецтва, а отже – і його виховним потенціалом. Відповідний підхід зумовив дотримання принципу теоретико-практичного паритету, що дозволив прокоментувати проблему естетичного ідеалу у контексті сучасної української літератури і кінематографа.

У *підрозділі 7.2.* – “Зasadничі принципи естетичного виховання засобами мистецтва” – увагу зосереджено на аналізі двох споріднених явищ, які виконують важливі функції у загальному процесі соціалізації людини – освіті та вихованні. Дисертант відзначає, що поняття “виховання”, “формування”, “розвиток”, “освіта”, переважно, функціонують як однопорядкові і наголошує на необхідності здійснення їх теоретичного відпрацювання. Особливий акцент зроблено на паралельному аналізі понять “виховання” і “освіта”, що дозволило зробити висновок про їх спорідненість, але, водночас, виявити і специфічні риси. Здобувач підкреслює зв'язок виховання з почуттєвою сферою, що і зумовлює визначення “естетичне виховання”, а не “естетична освіта”.

Розробка нових напрямків естетичного виховання є нагальною проблемою, оскільки вона посідає важливе місце у контексті потужного гуманітарного руху, який сьогодні є визначальним. Для реалізації поставленої мети значну роль відіграє інтегративний підхід, у контексті якого важливе місце посідає феномен мистецтва. Його потенціал здатний вплинути на всі рівні формування людської чуттєвості, що зумовлює необхідність концентрації на тих вимірах, що якомога повніше здатні реалізувати свою виховну функцію.

Твори мистецтва, які об'єднують виховне начало і інші функціональні ознаки мистецтва, мають бути гуманістичними за своєю спрямованістю, що зумовлює виокремлення дисертантом чинника патріотизму, який певною мірою був дискредитований радянською ідеологією і відповідним чином не реабілітований незалежною Україною. Його формування і розвиток, підкреслюється у дисертації, є одним з головних завдань, яке має взяти на себе естетичне виховання. Це вимагає пошуку потужних засобів реалізації патріотичного чинника, що дозволять перейти від загальних спостережень до конкретних дій. Здобувач відзначає, що дослідники не використовували повною мірою всі можливості, які відкривалися на цьому шляху, зокрема – через їх

ідеологічну регламентацію. Розробка сучасної моделі естетичного виховання і виокремлення у її контексті патріотичного виміру реабілітує теоретичні напрацювання і практичні заходи, здійснені Мистецьким Українським Рухом (Муром). Проблема патріотизму посіла одне з наріжних місць у контексті діяльності Муру не на абстрактно-декларативному, а конкретному рівні, що дає підстави говорити про розробку ним програми естетичного виховання, в якій головним дієвим чинником стало мистецтво. Дисертант реконструює специфіку орієнтирів, обраних МУРОм на цьому терені, апелюючи до концепції С.Павличко (“Дискурс модернізму в українській літературі”) і відзначає можливість запозичення відповідних напрацювань у сучасну модель виховання засобами мистецтва.

Виокремлення у структурі естетичного виховання чинника патріотизму важливе і саме по собі, і у зв’язку з безпосереднім виходом у площину морального виміру, оскільки феномен патріотизму пов’язаний з такими об’єктивними і суб’єктивними критеріями моральної свідомості як обов’язок, відповідальність та ін., а також низкою понять, що складають структуру моральної свідомості – честь, гідність та ін. Виділення у структурі естетичного виховання моральнісного виміру відкриває можливість звернення до проблеми світоставлення і стимулює залучення у відповідний контекст моральних складових людської діяльності – вчинку та вибору. Аналіз моральнісних засад виховного потенціалу мистецтва вимагає як теоретичного відпрацювання, так і виходу у практичну сферу, що здійснюється дисертантом шляхом аналізу концепцій сучасних науковців відповідної спрямованості та висловленням власних міркувань з цього приводу. Обраний орієнтир дозволяє підкреслити, що проблема естетичного виховання засобами мистецтва дійсно набуває статусу інтегративної.

Дисертант підкреслює існування певного стереотипу аналізу проблеми естетичного виховання, що складався в радянській естетиці протягом десятиліть і був успадкований науковцями доби незалежності. Це пов’язано з відсутністю її чіткої структуризації. Внутрішній рівень, що “відповідав” за змістовне наповнення – моральнісний, психологічний виміри та ін. – досліджувався досить ретельно. Проте зовнішній вимір естетичного виховання засобами мистецтва, який зумовлює вихід у площину проблеми художньої творчості, шляхом виокремлення двох її різновидів – професійної художньої діяльності і непрофесійної (фольклору) і має бути залучений у виховний процес, практично не розглядався. Це зумовило висновок дисертанта щодо необхідності

комплексного підходу до проблеми естетичного виховання, який відкрив можливість цілісного формування естетичної чуттєвості.

У підрозділі 7.3 – “Естетичне виховання засобами мистецтва: досвід варіативного підходу” – підкреслюється, що найбільш позитивного результату виховна функція мистецтва досягає шляхом безпосереднього контакту реципієнта з художнім твором. Дисертант конкретизує цей висновок, аналізуючи авторські моделі естетичного виховання, розроблені науковцями незалежної України.

Сучасний підхід до проблеми естетичного виховання передбачає активне залучення всіх видів мистецтва, що сприятиме комплексному розвиненню почуттів людини. У цьому зв'язку здобувач виокремлює концепцію “естетичної логосфери”, що являє “філософію слова, його онтологічний і гносеологічний зміст, етику і естетику в їх сукупній цілісності”.

Ситуація освоєння мистецтва є аналогічною. Оволодіння мистецтвом повинно відбуватися шляхом практичного залучення людини до творчого процесу – через практику безпосереднього переживання і сприйняття художнього твору. Знати і розуміти мистецтво – це далеко не одне і те саме, як не одне й те саме знання і розуміння взагалі. Такий висновок виникає, якщо трактувати розуміння як онтологічний феномен, а не як відтворення або інтерпретацію знання, що відбувається в герменевтиці. Розуміння ґрунтується на принциповій нерозрізненості суб'єкта та об'єкта, на сприйнятті людиною чогось існуючого поза нею, чужого як факту власного буття, власного проживання. Саме такого розуміння вимагає мистецтво, яке формує здатність до нього, формує універсально як розуміння взагалі, що спрямовується на світ в цілому, на весь спектр людських ставлень. Естетичне виховання, яке ґрунтується на основі мистецтва, прагне розвивати людину універсально, передаючи індивіду досвід переживання, а через нього – сукупний досвід людського буття. Таким чином іде процес творення людини, активізується її здатність до мислення, формується чуттєва культура.

Характеризуючи сучасну ситуацію у розробці напрямів естетичного виховання, дисертант відзначає її “практичну” спрямованість і здійснює аналіз авторських моделей, характерною особливістю яких є дотримання принципу теоретико-практичного паритету.

Особливе місце у контексті підрозділу посідає аналіз досвіду західних моделей естетичного виховання, інтерес до яких починає активізуватися наприкінці 80-х років.

Відпрацювання виховного потенціалу мистецтва вимагає урахування двох його чинників – елітарного і масового, що набуває статусу

проблеми, починаючи з другої половини 60-х років ХХ ст. і стає предметом гострих теоретичних дискусій. Сьогодні постає реальна необхідність трансформувати антиномію “елітарне – масове” мистецтво у контекст проблеми естетичного виховання.

Отже, спілкування з мистецтвом – це діалог, в процесі якого відбувається людинотворення й творення смислу людського буття. Таким чином мистецтво співпадає з життєдіяльністю, а як форма свідомості – з самосвідомістю людини і є універсальним засобом розвитку її чуттєвої культури.

У *висновках* підсумовується проведений аналіз ролі естетичного виховання в процесі гуманізації особи.

Здійснене дослідження дозволяє зробити наступні висновки:

– розглянутий матеріал дає змогу підкреслити особливе значення гуманітарних наук в процесі європейського культуротворення, представники яких ніколи не втрачали інтересу до смисложиттєвих проблем, постійно працюючи над виховною системою, що сприяла б реалізації ідеї довершеності та досконалості. Найвиразніше в такому контексті заявила себе доба Відродження завдяки обґрунтуванню концепції гуманізму;

– проведений аналіз дозволяє стверджувати, що те особливе місце, яке посідає концепція гуманізму в культуротворчих процесах, зумовлює декілька аспектів її з’ясування та оцінки: історико-філософський, філософський, мистецтвознавчий, психологічний, етичний. Натомість науковий інтерес дисертанта пов’язаний, передусім, з естетичним аспектом, потенціал якого виявляється завдяки міжнауковому підходу (філософія, естетика, мистецтвознавство, психологія, педагогіка, етика) при пріоритеті естетичної науки як такої, що найактивніше виявляє виховний потенціал, спираючись на людську чуттєвість;

– виокремлюючи проблему естетичного виховання як важливого компонента гуманістичного світоставлення в різні періоди розвитку естетичної науки, показано, що проблема виховання постійно виявляла паритет між теоретичним та практичним підходами, а в добу Просвітництва і німецької філософії Нового часу цей паритет здобуває статус засадничого, виокремлюючи постаті критика і мистецтвознавця, які виконували роль медіатора між мистецьким твором і аудиторією;

– аналіз гуманістичної спрямованості виховного процесу в добу Відродження призводить до ствердження гуманістичного руху як руху до досконалості. Показано, що найбільш плідно виховний процес реалізує себе при умові досягнення взаємодії між гуманізацією суспільно-

політичного життя тієї чи іншої країни і гуманістичною художньою культурою, серцевиною якої є професійне мистецтво;

– зазначено, що оскільки естетика виступає метатеорією мистецтва, вона здатна використовувати виховний потенціал кожного конкретного виду, пов'язуючи формування чуттєвості із специфічною системою цінностей музики, живопису, хореографії, театру чи кіно. Відтворено роль мистецтва як важливого чинника естетичного виховання, значення якого з різною мірою усвідомленості, але наскрізно, проходить через усю історію гуманізму;

– з'ясування ролі естетичного виховання в процесі гуманізації особи зумовило необхідність звернення до проблеми традиції, яка подана дисертантом у динаміці руху: традиція → спадкоємність → новаторство → епігонство, а також до виокремлення масової свідомості як стану “втрати” людини та естетичної свідомості;

– розроблені і обґрунтовані “пояснювальні поняття” – смисл, цілісність, моральність, чуттєвість, переживання, – які є відкритою, динамічною системою, здатною збагачуватися новими поняттями, що є суміжними до традиційного понятійного апарату, який застосовується до з'ясування проблем естетичного виховання, естетичної свідомості, естетичної суті мистецтва та ін.

Основні положення дисертації викладено у таких публікаціях:

1. Бітаєв В.А. Естетичне виховання і гуманізація особи. – К.: ДАКККіМ, 2003. – 232 с. – 12,08 др.арк.
2. Бітаєв В.А. Антропоцентричні аспекти історичного розвитку духовної суцільності людського буття // Актуальні проблеми історії, теорії та практики художньої культури: Зб. наук. праць. – К.: ДАКККіМ. – 1998. – Вип. 2. – Ч. I. – С. 114-124. – 0,5 др.арк.
3. Бітаєв В.А. Гуманізм. Пропозиція нової парадигми // Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв. – К.: ДАКККіМ. – 1999. – № 1. – С. 26-34. – 0,5 др.арк.
4. Бітаєв В.А. Гуманістична сутність естетичного виховання // Актуальні філософські та культурологічні проблеми сучасності: Зб. наук. праць. – К.: КДЛУ. – 1999. – С. 51-56. – 0,4 др.арк.
5. Бітаєв В.А. Деякі історичні аспекти розвитку гуманістичного світостав-лення // Актуальні проблеми історії, теорії та практики художньої культури: Зб. наук. праць. – К.: ДАКККіМ. – 1999. – Вип. 3. – Ч. I. – С. 172-180. – 0,5 др.арк.

6. Бітаєв В.А. Естетична природа українського менталітету: соціокультурний аспект // Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв. – К.: ДАКККіМ. – 1999. – № 3. – С. 9-15. – 0,5 др.арк.
7. Бітаєв В.А. Людина і соціокультурне середовище: проблема взаємоадаптації // Актуальні філософські та культурологічні проблеми сучасності: Зб. наук. праць (альманах). – К.: Товариство “Знання” України. – 2000. – С. 81-90. – 0,5 др. арк.
8. Бітаєв В.А. Естетична свідомість: концептуалізація проблеми // Наукові записки (Релігієзнавство. Культурологія. Філософія). – К.: НПУ ім.М.П.Драгоманова. – 2001. – Вип. 8. – С. 47-52. – 0,5 др. арк.
9. Бітаєв В.А. Естетична проблематика в контексті антропологічного підходу // Наукові записки (Релігієзнавство. Культурологія. Філософія). – К.: НПУ ім. М.П.Драгоманова. – 2001. – Вип. 9. – С. 79-82. – 0,3 др. арк.
10. Бітаєв В.А. Культурна традиція як людинотворчий фактор // Вісник Харківського нац. ун-ту ім. В.Н.Каразіна (Філософські перипетії). – Харків: ХНУ. – 2001. – С. 123-127. – 0,4 др. арк.
11. Бітаєв В.А. Проблеми виховання: громадянське і національне (в порядку дискусії) // Актуальні проблеми історії, теорії та практики художньої культури: Зб. наук. праць. – К.: ДАКККіМ. – 2001. – Вип. VII. – Ч. I. – С. 165-176. – 0,5 др. арк.
12. Бітаєв В.А. Виховання як міжнаукова проблема // Актуальні філософські та культурологічні проблеми сучасності: Зб. наук. праць альманах). – К.: Видавничий Центр КНЛУ. – 2002. – Вип. 10. – С. 10-16. – 0,5 др. арк.
13. Бітаєв В.А. До становлення проблеми естетичної сутності гуманістичного світосприймання // Актуальні проблеми історії, теорії та практики художньої культури: Зб. наук. праць. – К.: ДАКККіМ. – 2002. – Вип. IX. – Ч. II. – С. 97-105. – 0,5 др. арк.
14. Бітаєв В.А. Криза культури в Україні: складові та чинники // Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв. – К.: ДАКККіМ. – 2002. – № 4. – С. 9-16. – 0,5 др. арк.
15. Бітаєв В.А. Культура і молодь у контексті соціокультурних реалій (окреслення проблеми) // Актуальні філософські та культурологічні проблеми сучасності: Зб. наук. праць (альманах). – К.: Видавничий Центр КНЛУ. – 2002. – С. 12-19. – 0,5 др. арк.
16. Бітаєв В.А. Людина і світ: Антропологічний аспект проблеми історичного розвитку людської свідомості // Вісник Державної

- академії керівних кадрів культури і мистецтв. – К.: ДАКККіМ. – 2002. – № 2. – С.7-15. – 0,5 др. арк.
17. Бітаєв В.А. Система “пояснювальних” понять і деякі теоретичні проблеми естетичного виховання // Наукові записки Харківського військового університету. – Харків: ХВУ. – 2002. – Вип. XIII. – С. 57-65. – 0,5 др. арк.
  18. Бітаєв В.А. Гуманістична парадигма соціалізації та інкультурації людини // Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв. – К.: ДАКККіМ. – 2003. – № 1. – С. 9-17. – 0,5 др. арк.
  19. Бітаєв В.А. Життя як творчість: філософсько-естетичні нотатки // Актуальні філософські та культурологічні проблеми сучасності: Зб. наук. праць (альманах). – К.: Видавничий Центр КНЛУ. – 2003. – Вип. 11. – С. 105-111. – 0,5 др. арк.
  20. Бітаєв В.А. Естетичні виміри антропологічного підходу // Актуальні проблеми історії, теорії та практики художньої культури: Зб. наук. праць. – К.: ДАКККіМ. – 2003. – Вип. XI. – Ч. I. – С. 3-11. – 0,5 др. арк.
  21. Бітаєв В.А. Естетичне виховання як компонент культуротворення // Мультиверсум: Філософський альманах. – К.: Укр. Центр духовної культури. – 2003. – Вип.36. – С. 190-200. – 0,5 др. арк.
  22. Бітаєв В.А. Естетичне виховання як теоретична проблема: досвід античної естетики // Мультиверсум: Філософський альманах. – К.: Укр. Центр духовної культури. – 2003. – Вип. 38. – С. 225-234. – 0,5 др. арк.
  23. Бітаєв В.А. Проблема гуманістичної сутності виховання: досвід опрацювання // Культура і сучасність: Альманах. – К.: ДАКККіМ. – 2004. – № 1. – С.129-135. – 0,5 др. арк.
  24. Бітаєв В.А. Про деякі естетичні аспекти релігійного гуманізму // Етика, естетика і теорія культури: Міжвідомчий наук. зб. – К.: Либідь. – 1992. – Вип. 35. – С.48-53. – 0,5 др. арк.
  25. Бітаєв В.А. Подолання “людського розриву” як етико-естетична проблема // Художня культура: історія, теорія, практика: Зб. наук. ст. – К.: ІПК ПК. – 1997. – С. 3-21. – 1,0 др. арк.
  26. Бітаєв В.А. Культурна традиція як людинотворчий фактор // Культура України: стан, проблеми, тенденції розвитку. – К.: ІПК ПК. – 1997. – С. 3-8. – 0,5 др. арк.
  27. Бітаєв В.А. Мистецтво як універсальний фактор формування естетичної свідомості // Культурологічні трансформації мистецької освіти та актуальні питання творчої діяльності музиканта в сучасній Україні. – Київ-Одеса. – 1998. – С. 51-65. – 0,6 др. арк.

28. Бітаєв В.А. Искусство как ведущий фактор формирования эстетического сознания личности // Тезисы научн.-теор. конф. “Нравственное содержание искусства и современный идеологический процесс”. – К. – 1990. – Ч. 2. – С. 104-107. – 0,3 др. арк.
29. Бітаєв В.А. Естетичне в національній свідомості (до постановки проблеми // Тези наук.-теор. конф. “Етнічна самосвідомість: національна культура”. – К. – 1991. – С. 10-12. – 0,3 др. арк.
30. Бітаєв В.А. До проблеми національної визначеності естетичної свідомості // Тези наук.-практ. конф. “Культура і національна свідомість: проблеми теорії та завдання практики”. – К. – 1991. – С. 84-86. – 0,3 др. арк.
31. Бітаєв В.А. Оволодіння культурним простором через туризм як чинник гуманізації суспільства // Мат. міжнар. наук.-практ. конф. “Туризм на порозі ХХІ століття: освіта, культура, екологія”. – К. – 1999. – С. 235-237. – 0,2 др. арк.
32. Бітаєв В.А. Сучасна мистецька освіта: проблема гуманістичної сутності // Тез. Всеукраїнської наук.-практ. конф. “Професійна мистецька освіта: діалог традицій та інновацій”. – К. – 2000. – С. 10-12. – 0,3 др. арк.
33. Бітаєв В.А. Сучасні трансформації естетичної свідомості молоді // Мат. наук.-практ. конф. “Молодь у сучасному світі: морально-естетичні та культурологічні виміри. – К.: МІЛП. – 2001. – С. 211-214. – 0,3 др. арк.
34. Бітаєв В.А. Естетичне виховання та формування цілісної особистості // Тези міжнар. наук. конф. “Творчість у контексті розвитку людини”: Ч. 2. – К. – 2003. – С. 12-15. – 0,3 др. арк.
35. Енциклопедія етнокультурознавства: В 6 т. (у співавторстві) – К.: ДАКККіМ, 2000-2001. – 2260 с. – 239,5 др. арк. (авт. – 12,5 др. арк.).

Бітаєв В.А. Естетичне виховання і гуманізація особи. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук за спеціальністю 09.00.08 – естетика. – Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля. – Луганськ, 2004.

Дисертація присвячена аналізу ролі естетичного виховання в процесі гуманізації особи, що зумовило необхідність виокремлення та розгляду показових етапів її теоретичного осмислення і дозволило реконструювати принципові концептуальні напрацювання на цьому терені від доби античності до ХХ століття. Дослідження спирається на історію становлення гуманістичного світоставлення в добу італійського Відродження. Значна увага приділена розгляду впливу італійського

гуманізму на естетико-мистецтвознавчі пошуки в Німеччині, Англії та Україні. Широке залучення до аналізу проблеми естетичного виховання історико-естетичної традиції дозволяє відтворити гуманістичний рух як рух до досконалості.

З'ясування ролі естетичного виховання в процесі гуманізації особи зумовило звернення до проблеми традиції, яка розглянута з урахуванням специфіки трансформаційного процесу: традиція → спадкоємність → новаторство → епігонство. В контекст дослідження включені проблеми масової та естетичної свідомості, її структури і співвіднесеності з антропологічним підходом. Особлива увага приділена розробці системи “пояснювальних понять”, які дозволяють поглибити змістовність форм і заходів естетичного виховання.

В дисертаційній роботі проблема естетичного виховання аналізується із широким використанням досвіду мистецтва, з урахуванням його видової специфіки, що дозволяє, спираючись на принцип теоретико-практичного паритету, трансформувати проблему естетичної свідомості, міжнаукової інтеграції у площину художньої практики і наголосити на потужності виховного потенціалу мистецтва.

Ключові слова: естетичне виховання, гуманізм, гуманізація особи, історія естетики, естетична свідомість, досконалість, традиція, спадкоємність, новаторство, антропологічний підхід, “пояснювальні поняття”, мистецтво.

Битаев В.А. Эстетическое воспитание и гуманизация личности. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора философских наук по специальности 09.00.08 – эстетика. – Восточноукраинский национальный университет имени Владимира Даля. – Луганск, 2004.

Диссертация посвящена анализу роли эстетического в процессе гуманизации личности, что позволило реконструировать принципиальные концептуальные направления в этой сфере от эпохи античности до XX столетия. Соискатель сосредоточил значительное внимание на осмыслении и тех теоретических моделей, которые в истории эстетической мысли получили статус классических, и тех, которые оказались на маргиналиях. Исследование опирается на историю становления гуманистического мировосприятия в эпоху Возрождения, особое внимание уделяя влиянию итальянского гуманизма на эстетико-искусствоведческие искания в Германии, Англии и Украине. Широкое использование при анализе проблемы эстетического воспитания историко-эстетической традиции позволило определить гуманистическое

движение как движение к совершенству. Показано, что наиболее полно воспитательный процесс реализует себя в том случае, когда достигается взаимодействие между гуманизацией общественно-политической жизни конкретной страны и гуманистической художественной культурой, сердцевиной которой является профессиональное искусство.

Определение роли эстетического воспитания в процессе гуманизации личности связано с проблемой традиции, которая рассматривается с учетом специфики трансформации: традиция → преемственность → новаторство → эпитонство. В контекст исследования включены проблемы массового и эстетического сознания, его структуры и соотнесенности с антропологическим подходом. Большое внимание уделено разработке “объяснительных понятий” – смысл, целостность, нравственность, чувственность, переживание, – которые являются открытой динамичной системой, способной обогащаться новыми понятиями, которые выступают как соотнесенные с традиционным понятийным аппаратом, используемым для исследования проблем эстетического воспитания, эстетического сознания, эстетической сущности искусства.

В диссертационном исследовании проблема эстетического воспитания анализируется на фоне широкого использования опыта искусства с учетом его видовой специфики, что позволило, опираясь на принцип теоретико-практического паритета, трансформировать проблемы эстетического сознания, интеграционных процессов в сфере гуманитарного знания в плоскость художественной практики и сделать акцент на особой значимости воспитательного потенциала искусства. В диссертации рассматриваются показательные тенденции современного украинского искусства, практика развития которого активно включена в процесс гуманитарного образования и в значительной степени может определить магистральные ориентиры эстетического воспитания.

Ключевые слова: эстетическое воспитание, гуманизм, гуманизация личности, история эстетики, эстетическое сознание, совершенство, традиция, преемственность, новаторство, антропологический подход, “объяснительные понятия”, искусство.

Bitayev V.A. Aesthetic education and person's humanization. – Manuscript.

The thesis on competition of a scientific degree of the doctor of philosophy sciences on the specialty 09.00.08. – Aesthetics. – East-Ukrainian National University after V. Dal. – Lugansk, 2004.

The thesis is devoted to the analysis of the role of aesthetic education in the process of person's humanization that stipulated apportionment and consideration of principle stages of its theoretical comprehension and permitted to reconstruct principle conceptual works on this ground beginning from the antianity epoch till the XX-th century. The investigation has been quided by the history of formation of humanistic worldrelation in the epoch of Italian Renaissance. The great attention is paid to the examination of Italian humanism's influence on aesthetic-art criticism's searches in Germany, England and Ukraine. Wide attraction of historic-aesthetic tradition to the analysis of aesthetic education's problems allows to recreate humanistic movement as movement to perfection.

Specifying the aesthetic education's role in the process of person's humanization caused turning to the problem of tradition which is examined with due regard for the specific character of transformational process: tradition → succession → innovation → feeble imitation. Problems of mass and aesthetic conscience, its structure and correlation with anthropological approach are included to the context of the investigation. Special attention is paid to the working out of system of "explanatory notions" which allow to deepen pithness of forms and arrangement of aesthetic education.

In the thesis the problem of aesthetic education has been analysed with wide using of art's experience, taking into consideration its specific difference allows supported by the principle of theoretic-practical parity, to transform the problem of aesthetic conscience, interscientific integration to the aspect of art's practice and mark out power of educational potential of art.

Key words: aesthetic education, humanism, person's humanization, aesthetic history, aesthetic conscience, perfection, tradition, succession, innovation, anthropological approach, "explanatory notions", art.